

benézés fájdalmát. „Korunk embe-
re [...], akit az öntudatosság kínoz,
nem azért fordul új kultuszokhoz
és terápiákhoz, hogy megszaba-
duljon a rögeszméktől, hanem
hogyan tartalmat és célt találjon az
életben, találjon valamit, amiért ér-
demes élni, egészen pontosan:
egy rögeszmét, ha mást nem, hát
a terápia *passion maîtresse*-ét ma-
gát” – írja Lasch.

A túlvilági lét vigasztaló illúziója
– a hit mára a csodaszerek hatásá-
ba vetett hitté degradálódott –,
majd a társadalom megváltoztatá-
sának illúziója helyébe új illúzió
került: önmagunk megváltoztatá-
sáé. Ebből a változni-akarásból hi-
ányzik azonban a magába szállás
mélyebb képessége és az áhitat.
„Nach Innen geht der geheimnis-
volle Weg” – mondja Novalis. A
századvég ezzel szemben extro-
vertált. A cél egyszerűen ennyi: a
lehető legkevesebb bajjal és fájdal-
ommal venni az akadályokat. Elfe-
ledkeztünk arról, hogy a kockázat
vállalása, sőt a csőd, az elbukás, a
kín, a szenvedés, a halál vállalása
is érték.

A banalitás mindent elnyelő ré-
me azonban előbb-utóbb az ősz-
szes kellően meg-nem-szenvedett
verzióhoz, alternatívához hozzáfér-
közik. Egyszer ezek a formák is
kiürülnek majd.

Az egyén saját hajánál fogva ki-
húzhatja magát a bajból: gyógyít-
hatja testét, lelkét, gyógyíthat má-
sokat. Lemehet alfába, tarthat lé-
bőjtűkúrát, talpraállíthatja immu-
rendszerét, szedhet svédceppeket,
forrázhat teát, bevásárolhat lsten
patikájában. Az *egészet* akarván
szemlélni, azonban csak töreké-
kek közt matathat. Petri György ezt
így fogalmazta meg: „Feladtam /
az egészség utáni sóvár vágyamat: /
milyen gyalázat érhet még?”

A költő tudatában van hatalmas
veszteségének. A hetvenes-nyolc-
vanas évek „új-öntudatos”, terápia-
s életérzésében az a tragikus,
hogyan nem tragikus. Elszántan nem
az.

A FOGOLY NEVE, AVAGY KÉTÉVES A BUKSZ

A legnagyobb kár, amit a kommu-
nista hatalom okozott a magyar
szellemi életnek, az egészséges
kritikai szellem kiiktatása volt. Nem
mintha a kommunisták nem akart-
tak volna kritikusan fellépni: Lu-
kács György – hogy csak egy pél-
dát mondjunk – gyakran és heve-
sen bírálta a kortárs szerzőket és
műveiket. Így tettek a kevésbé
grandiózus figurák is a párt, a cen-
zúra, a dialektikus-materializmus
gépezetében. A közbeszéd is
gyakran használta a „megbíralták”
kifejezést, főleg az ötvenes évek-
ben és a hatvanas évek elején, és
ez nem mást jelentett, mint hogy
az illető kegyvesztett lett, nem
publikálhatott egy ideig, vagy
megalázó önkritikát kellett gyako-
rolnia. A *megbírál* igének ez a
használatra hasonlatos volt a *meg-
győz, javasol, tájékoztat* és sok más
ige korabeli használatához, annak
orwelli rendje és módja szerint.

Ne feledjük, hogy a nyomtatott
betű mindenestül a hatalom kezé-
ben volt. A sajtó ők voltak. Ha egy
kritikus megírta egy lapban, hogy
X könyv nem túl jó, akkor ez azon
egyszerű ténynél fogva, hogy
nyomtatásban megjelent, máris a
hivatalos véleménnyé vált. A kriti-
kus talán gondosan mérlegelt és
finoman ítélt – mindhiába. A hiva-
talos vélemény csak fehéret és fe-
ketét látott, valaki vagy jó volt,
vagy megbíralták. Kritikus és hó-
hér, kutató és inkvizítor egymásba
olvadt. Kevés jó embernek volt
kedve kritikát írni akkor, amikor
bármilyen hiányosság említése
aránytalan és pusztító kárt okozha-
tott. Kinek van gusztusa tovább
vívni, ha rájön, hogy mérgezett a
pengéje?

Így aztán egy egész nemzedék
szemében a kritika (legalábbis a
nyomtatott, nyilvános kritika) vagy
a személyes, netán politikai csatá-
rozás nemtelen eszköze volt, vagy

épp ellenkezőleg: a valódi érték-
ítélet kilúgozott, *falsetto* változata,
amely nem sért, de nem is érdekel
senkit. A legnehezebb évek után,
úgy 1962-től, amikor a rendszer
enyhülni és konszolidálódni kez-
dett, a harcos és „célzott” kritika
lassan elhalt, és csak a *falsetto*
maradt, összhangban a kor langy-
meleg klímájával. A szokásos „kri-
tika” – akár filmről, könyvről, előa-
dásról – inkább nekrológra hason-
lított, melyben csak a teljesítményt
és főleg az alkotó erényeit sorol-
ják, s legföljebb homályosan cé-
loznak rá, hogy az elhunyt közis-
merten csirkefogó volt. *Sapientia*
sat. A legokosabb volt minden fel-
tűnést kerülni. Egy műre és szer-
zőjére felhívni a figyelmet ugyan-
olyan kockázatos volt, mint saját
független és komoly kritikus mivolt-
unkra. Legjobb volt szürkének ma-
radni és belesimulni a tapétába.

Több volt ebben, mint félelem.
Az ember egyszerűen nem akarta
megosztani *velük* a gondolatait,
felfedni olyan fontos dolgokat, mint
ítélet, érték, világnézet. Mint a fo-
goly, aki nem mondja meg az igazi
nevét fogvatartóinak, hanem in-
kább semleges és semmitmondó
név alatt vegetál, hogy legalább
így védekezzen a korlátlan hata-
lom ellen. Főleg ha úgy érzi – mint
mi is a totalitárius rendszer alatt –,
hogy fogvatartói butábbak nála,
hogy maguktól sohasem jutnának
az általa birtokolt felismerésekhez
és meglátásokhoz, bármennyire is
hajtogatják, hogy a végső igazság
vezérli tetteiket. Nem: a fogoly tud-
ja, hogy a végső igazság az ő
neve, és azt megtartja magának.

Vagy fogolytársainak. Amikor az
örök hallótávolságon kívül vannak,
a foglyok félhangosan gyakorolják
egymás nevét, kimondják hogy
Dánielt Dánielnek, a rabságot rab-
ságnak, a rossz könyvet rossz
könyvnek hívják. Igenis volt komoly
kritikai élet Budapesten, ahol
minden könyvről, előadásról, kiállí-
tásról rendszeres kritika készült –
csak mindez sosem jelent meg
nyomtatásban. Szóban hangzott
el, estéről estére, ahol barátok jöt-
tek össze, hogy összehasonlítsák
véleményüket, kicserélik a híre-

ket, vagy éppen a nehezen megszerezhető könyvek, lemezek egy-egy példányát. Aki ezekben a körökben mozgott (és ne feledjük, hogy az 1962-es konszolidáció után ezek már nem voltak titkosak vagy exkluzívak, hiszen otthon mindenki azt mondhatott, amit akart), az úgy érezhette, mintha hónapról hónapra elolvasna egy tartalmas, szabadon gondolkodó és jól tájékozott folyóiratot, melynek – ha valóban megjelent volna –, mondjuk, *Budapesti Könyvszemle* lehetett volna a címe.

Aztán megjelent, és megindulása nagyon szerencsés pillanatra esett. Az első szám 1989 decemberében jött ki, se túl korán, se túl későn a budapesti szellemi élet újjáépítésének folyamatában. A sok éve uralmon lévő diktátor az év nyarán természetes halállal meghalt, s vele ment a cenzúra, a sajtómonopólium, a marxizmus hegemoniája és a koravén önuralom. Másfelől a szabad választások, melyek újkonzervatív jobbközép kormányzatot hoztak, csak 1990 márciusában következtek. Átmeneti kormány volt, átmeneti *establishment*: most lehetett megindítani azt a folyóiratot, amely nem valami *ellen* van, amely nem „akar” semmit, csak azt, hogy komoly emberek írják és olvassák, komoly dolgokról. Más lapok, köztük bátor és harcosszellemeűek, hamarabb indultak, illegálisan vagy féllegálisan, és hozzájárultak a rendszer felbomlásához. A BUKSZ nem tartozott ezek közé. A régi rendszer nyilvánvalóan döglődött, sőt intellektuálisan már döglött is volt – minek belerúgni. Az új rendszer meg – nos, az ember azt remélte, hogy egy komoly folyóiratnak soha többé nem kell „rendszerekkel” törődnie. Ha a BUKSZ-ot ma indítanák, lehet, hogy volna egy enyhén „ellenzéki” stichje – így, hogy a választások előttről örököljük, nincs. Egy színvonalas nem-művészeti lap, melynek nincs politikai célja, nézőpontja vagy rugója: nagy ritkaság a világnak ezen a táján.

A szerkesztők – Klaniczay Gábor történész és barátai – rég vágytak arra, hogy ilyen lapjuk legyen.

Bence György, a szerkesztőbizottság elnöke egy időben a kritikai rovatot szerkesztette a Párizsban megjelenő *Magyar Füzetek*ben, amely a magyar olvasók körében is eléggé ismert volt. Olykor gépelt szamizdat formájában is jelentek meg dolgok, bár ezek inkább politikai vagy közgazdasági vitairatok voltak: ki reszkírozna a letartóztatást egy recenzió miatt? A BUKSZ-os szerkesztők szemmel láthatólag a megjelenés módját keresték, és nem a formáját: ez magyarázhatja, hogy a BUKSZ oly keveset változott a megjelenés két éve alatt. Más lapoknak beletelik néhány számba (ha nem évbe), míg megállapodnak egy végső formátum és felépítés mellett, de a BUKSZ mintha teljes fegyverzetben patant volna ki atyái fejéből. (Az egyetlen jelentős változás, hogy a harmadik számtól kezdve e sorok írójának arcképe is megjelenik a lapban, köszönöm.)

A cím – mely kimondva az angol *books*, „könyvek” szót idézi, több mint szellemes szójáték: tudomás szerint az első eset, hogy komoly magyar nyelvű sajtótermék nyílt gesztust tesz az angol nyelv felé. Az angol nyelv tanulásának és művelésének csekély hagyománya volt a magyarok körében, ahol a német és a francia, de még az olasz is nyilvánvalóan nagyobb súllyal volt jelen. A háború alatt és után, amikor a dolgok az angol javára billenhetek volna, ezt az egymást követő politikai helyzetek tették nehezzé, majd lehetetlenné. Szomorú, de igaz, hogy a magyar maradiság és földhözragadság szövetségesre talált az elzárkózáspárti rendszerekben – mind a nacionalistában, mind a kommunistában – és hozzájuk csatlakozva utasította el az angol nyelvű kultúrák „agresszív” befolyását. A német, francia, olasz sokkal kevesebb veszélyt hordozott, kevésbé volt változás-szagú. A magyar értelmiség jelentős rétegei még ma sem beszélnek vagy olvasnak angolul, ami elképzelhetetlen volna olyan – egyébként sokban hasonló helyzetű – kultúrákban, mint a görög vagy a finn. A BUKSZ címvá-

lasztása így önmagában is üzenet a mai magyar olvasónak: hirdeti a szerkesztők vonzalmát az angol-amerikai értékek, különösen a kritikai gyakorlat iránt, és világossá teszi, hogy szakítani kívánnak a védegyeleti konzervativizmussal.

A kulcsfogalom itt a „tisztelet” – vagy inkább annak hiánya. A BUKSZ jó színvonalát annak köszönheti, hogy semmiféle tiszteletet nem tanúsít a bírált szerző állása, hovatartozása, kora vagy nemes szándékai iránt. Az egyik szerkesztő, Rév István történész szerint a BUKSZ betűszó (állítólag ő ajánlotta címül) rendes magyar felszólító igeként is olvasandó, mint a lapban boncolt szerzőkhöz szóló fenyegetés: *buksz!* A cikkíróknak csak egy dolgot illik nézniük: a minőséget. Ez nem olyan nyilvánvaló Kelet-Közép-Európa kisebb kultúráiban, mint a világ más részein. Vegyük például a nyelvet. A magyar nyelv kis lélekszámú, ráadásul beszélői több országban élnek, melyek némelyike enyhén szólva ellentmondásosan viszonyul a területén folyó magyar nyelvű kulturális tevékenységhez – legyen bár annak sokévszázados helyi tradíciója. Ami magyarul jelenik meg, akár a magyar állam területén, akár másutt, arról a legtöbb magyar úgy érzi: valós értékeitől függetlenül jóindulattal kell fogadni, sőt elfogadni. Ez nem veszélytelen, mert „helyi szentek” kultúrához vezethet, akiknek valódi nagyságát lassan lehetetlen megítélni. Elismerem, igényli a támogatást – néha igenis a kritikátlan támogatást – mindaz, amit egy kis kultúra produkál, de meg kell lenniük a fagyosan kemény ítéletmondás perceinek is. Ebben nem ismer tiszteletet a BUKSZ, és ne is ismerjen. Maga az a tény, hogy nem foglalkozik szépirodalommal – mely pedig hagyományosan a kis kultúrák legerősebb és legjobb oldala szokott lenni – jelzi, hogy ezt a lapot nehéz az itteni világban elhelyezni, és hogy több kivétnevelőt talál, mint dicsérnivalót.

Vegyük észre azt is, hogy a lap címe *Budapesti* és nem, mondjuk, *Magyar Könyvszemle*. Tudjuk, Bu-

dapest nem azonos Magyarországgal, még kevésbé a magyar nyelvű közösséggel, de a címválasztást nemcsak a szerénység diktálhatta: általános kritikai lappal van dolgunk, mely történetesen magyar nyelven jelenik meg, de melynek ez nem fő jellemzője. Egy nagy és sokféle elemből összeálló metropolisz terméke. A BUKSZ-ot az európai liberális gondolkodás lengi át, szerkesztőinek és cikkíróinak többsége – talán nem meglepő – inkább a mai ellenzékkel szimpatizál, mint a kormánykoalícióval. Bár ezt érdemes lehet megemlíteni, ennél fontosabb hangsúlyozni, hogy ez sehol sem érvényesül a cikkek tényleges szövegében: a szerzők tiszteletreméltóan a ringen kívül (vagy legalábbis a sarkban) hagyják politikai szimpátiáikat.

A BUKSZ a humán tudományokkal foglalkozik, s így témája az irodalomtudomány, történelem, filozófia, néprajz (mely kiemelten fontos és egyre érzékenyebb a mostani helyzetben), közgazdaság, művészet, politika és a pszichológia, különösen a pszichoanalízis. Ez utóbbinak hangsúlyos jelenléte a BUKSZ egyik erőssége [!], és ez rendjén is van abban a városban, mely az elsők között tette magáévá a pszichoanalízis gondolkodásmódját, de amelyben e diszciplína csaknem négy évtizedig jóformán be volt tiltva. A pszichoanalízis – mint mindenfajta „mély” elmélet, így a parapszichológia, a hipnózis, a természetgyógyászat – hallatlanul népszerűvé kezd válni, miközben az emberek igen keveset tudnak róla. A pszichoanalízisről szóló könyvek Nyugaton oly jól ismert áradata – a komolytól a komolytalanig – gyakorlatilag kimaradt nálunk: sok tehát a teendője a kritikusnak, és még több lesz.

Feltűnően kevés a jogi vonatkozású cikk és könyvismertetés; de talán ne legyünk türelmetlenek, hiszen a teljhatalom évei reménytelenül kikezdték a jognak mind az elmélete, mind a gyakorlata iránti tiszteletet és következképp érdeklődést. Az igazsághoz tartozik,

hogy mindig is születtek jogelméleti cikkek egy szűk, szinte rejtett közegben, s ezek között bizonyára voltak szakmailag kifogásolhatatlanok – de a művelt közemberhez mindez nem jutott „le”. Feltehetően éppen „alulról”, tehát az adóügyi tanácsadó brosúrák és hasonlók tömegtermelésén keresztül fogja a jog megint elfoglalni a helyét a komoly, de nem menthetetlenül szaktudományos könyveknek abban a rétegében, mely egy BUKSZ-szerű folyóiratban ismertethető.

Jómagam a legnagyobb élvezettel a történelmi könyvekről szóló cikkeket olvasom. A BUKSZ már legelső számában igazi csemegével szolgált: a magyar középkori történelem egyik nagymesterének, Szücs Jenőnek hagyatékából közölt egy bírálatot (az azóta szintén elhunyt Kurcz Ágnes disszertációjáról). Szücs szövege az ész és az elegancia mintapéldája, szigorú és informatív egyszerre. A skála másik végén van az 1991 őszi számban közölt áttekintés a közelmúltban megjelent történelmi iskoláskönyvekről és népszerű kézikönyvekről, melyeknek célja – állítólag – átsegíteni tanárt és diákot a

történelem(tanítás?) viharzó változásain. A Hahner Péter tollából való cikk rendkívül mulatságos, mivel kimutatja, hogy a marxizmus-leninizmus suta és túlegyszerűsített kategóriái tovább élnek e könyvek lapjain, bár gyakran átfestik őket (esetleg teljesen jóhiszeműen) valami új terminológia mázával. Az 1990-es *Ki kicsoda a történelemben?* például szinte teljesen mellőzi a „kommunista” szó használatát, még olyan figurákkal kapcsolatban is, mint Babeuf, nem is beszélve az újkori Magyarország kommunista vezetőiről. Igaz, mutat rá Hahner, szó kényelmetlen, sőt sértő felhangokat nyert az utóbbi két évben – no de teljesen kipurgálni egy gyakorlati történelmi kézikönyvből? Gyötrelmes élvezet végigtekinteni ezeken a féltudományos, félkomoly, félmarxista munkákon: itt kellett élni, a kommunista Kelet-Európában ahhoz, hogy igazán átérezzük, milyenek. A recenzens e nyilvánvalóan szerény igényű munkákat dicséretes komolysággal kezeli, tévedéseiket szorgosan lajstromba veszi apróbetűs lábjegyzeteiben, és konklúziói éppen ettől válnak távolba mutatóvá és hitelessé.

Az egyik levélíró – Tamás Gáspár Miklós, maga is befolyásos politikus és filozófus – megjegyzi, hogy a lap kritikai kezdenek indokolatlanul támadóak és igazságatlanul elmarasztalóak lenni, piszkálódni ahelyett, hogy ítéljenek. (Majd piszkálódik egy fiatal filozófussal, Huoranszki Ferencsel, amiért az elmarasztalta Isaiáh Berlint.) Nem is tudom. Kétségtelenül fenáll a veszély, hogy kultuszt csinálunk a kritikából, a ledorongolásból, hogy ugrunk a kis hibára, és elmegyünk a nagy érdem mellett. Fél életünket azzal töltöttük, hogy szenteskedő nekrológokat (vagy semmit se) kaptunk józan bírálat helyett. Lehet, hogy élvezkedünk a keménykedésben, azt hisszük, csak a bunkózás a hiteles, az önálló, az intellektuális. Ha egyszer a fogoly kiszabadul, mindig és mindenütt hangosan akarja kimondani az igazi nevét. De ha úgy hívják: *buksz!*, azért nem árt, ha vigyáz.

NÁDASY ÁDÁM